

G.H.M. Grellmann și sursele timpurii ale stereotipurilor științifice despre romi

Cristian SUCIU

Keywords: Roma/Gypsies stereotypes, the Enlightenment, Roma/Gypsies Studies, G.H.M. Grellmann, representation.

Abstract

G. H. M. Grellmann and Early Sources of the Scientific Stereotypis about Gypsies

In 1783, the German author G.H.M. Grellmann published a book for which he was acknowledged as the founding father of Gypsy/Romani studies. Compiling disparate information about the Roma of Transylvania and Hungary, Grellmann set the tone of modern theories about Roma's origin, language, habits, traditions, and livelihood. This essay is a quest for the sources of the work of Grellmann, as well as a presentation of his methodology, and impact on later researchers. The reason for doing so is that the archetype sketched by Grellmann became the standard according to which the Roma were described, classified, or researched until the 20th century.

Una dintre cele mai evidente concluzii pentru cei care aruncă o privire asupra evoluției studiilor despre romi este aceea că perspectiva dominantă asupra originii și identității acestora a rămas aproape neschimbată până la sfârșitul secolului al XX-lea. Recent, câțiva cercetători au început să pună sub semnul întrebării premisele acestei tradiții longevive a cărei origini se găsește în proiectul iluminist. Primele studii științifice despre romi se cristalizează sub imperativul intervenției în favoarea emancipării și civilizării acestor „ființe mizerabile și nefericite“, cum își definea subiectul cercetării etnograful transilvănean Von Wlislöcki. Mai târziu, romantismul a creat imaginea poporului care rezistă eroic modernizării galopante și disoluției reperelor ancestrale, de care se făceau vinovate în ochii autorilor romantici societățile occidentale. Prin obsesia lor pentru căutarea *țiganului autentic*, etnografiile sfârșitului de secol XIX au completat această galerie de abordări și atitudini contradictorii.

Coagularea și reproducerea stereotipurilor „academice“ despre romi este un proces premergător iluminismului. Acesta a câștigat însă în consistență și legitimitate tocmai datorită abordării cvasi-științifice a învățaților iluminiști. Intenția mea este de a surprinde ceea ce este științific în scrierile acestor cercetători, în special în opera germanului Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (1756-1804), considerat părintele cercetărilor moderne asupra romilor. Punctul de plecare este identificarea surselor și descrierea metodologiei utilizate de Grellmann. Motivul este unul simplu: arhetipul schițat de Grellmann a devenit standardul după care romii au fost descriși, clasificați,

cercetați sau chiar măsurați pâna destul de recent. Pornind de la informații disparate despre romii din Transilvania și Ungaria, teoriile lui Grellmann despre originea, limba, tradițiile și modul de viață al romilor de pretutindeni au sfârșit prin a fi îmbrățișate ca adevăruri incontestabile de generațiile de cercetători ce i-au urmat.

Contextul operei lui Grellmann.

Una dintre primele și cele mai detaliate bibliografii despre romi, cea a lui G. F. Black din 1914 menționează peste 4000 de titluri¹. Cifra în sine ar putea fi luată drept dovada unui interes excepțional pentru romi și a unui domeniu de cercetare extrem de popular. Însă așa cum remarcă Lucassen, Willems și Cottaar, recurența formulelor de genul: *pe baza sau inspirat din opera lui Grellmann* nu poate fi trecută cu vederea². E ca și cum întreaga cunoaștere despre acest subiect derivă exclusiv din opera unui singur autor. Aproape orice lucrare istorică sau etnografică despre romi îl amintește pe Grellmann ca sursă fundamentală. În plus, chiar și scopul și structura cărții lui Grellmann au fost copiate de mulți dintre cercetătorii care i-au urmat³. Angus Fraser are o explicație pentru autoritatea de care s-a bucurat cartea lui Grellmann și pentru puținele tentative de a-l contrazice: a definit pentru prima dată identitatea etnică a romilor indicând prin metode lingvistice originea de mult uitată a acestora⁴. Pentru a înțelege de ce o asemenea concluzie a fost considerată revelatorie pentru atâtea generații de cercetători e nevoie să delimităm care era imaginea „savantă” despre romi înainte de Grellmann (în cazul în care a existat una).

În anul 1782 jurnalele europene publicau știrea unui fapt nemaiauzit: un grup de 133 de romi erau acuzați de canibalism. Presupusul act se petrecuse în districtul Honth din Ungaria. Vestea sumbră a făcut înconjurul Europei, relatările atingând proporții groșesti. În urma investigațiilor, 53 de bărbați și 31 de femei au recunoscut presupusele fapte (aparent sub tortură). Dintre aceștia, 41 de persoane au fost în cele din urmă executate⁵. În 1783 Grellmann publica la Göttingen lucrarea care îl va face celebru și care-i va aduce titlul de profesor universitar: *Die Zigeuner, ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksahle dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge (Dizertație despre țigani, adică o investigație istorică cu privire la modul de viață, economia, obiceiurile și situația acestor indivizi în Europa și despre originea lor)*. În același an autoritățile habsburgice dezvăluiau că nu se semnalase dispariția nici unei persoane în respectivul comitat în preajma momentului în care s-ar fi petrecut oribilul act de canibalism⁶. Faptul că 41 de persoane au putut fi executate pentru o crimă pe care nu o comiseseră e revoltător în sine, dar nu este ceva neobișnuit pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea. Neobișnuită este însăși crima pentru care au fost condamnați. Atribuirea acesteia ar fi fost imposibilă dacă *țiganul* nu ar fi fost imaginat ca fiind capabil să comită o astfel de

¹ Black 1914, p. 11.

² Lucassen, Willems, Cottaar 1998, p. 74.

³ Lucassen, Willems, Cottaar 1998, p. 68.

⁴ Fraser 1992, p. 112.

⁵ Fraser 1992, p. 182.

⁶ Willems 1987, p. 62.

crimă. Acesta va fi de altfel și tipul de *țigan* căruia Grellman îi va construi o identitate etnică.

Evident, acuzația de canibalism provocase o adevărată foamă de informații precise și credibile cu privire la această populație, iar Grellmann răspundea acestei cereri. Fiind primul care a făcut acest lucru, opera sa va fi vitală, nu numai pentru istorici, filologi sau etnografi, dar în perioada ce i-a urmat, i-au fost recunoscători și detectivii, biologii, criminaliștii și juriștii. Bineînțeles Grellman va încerca să elucideze însăși motivul care declanșase întregul scandal. Considerațiile lui despre canibalism sunt prezentate însă destul de stângaci, în capitolul *Despre mâncărurile și băuturile țiganilor*. Înșiruind felurilele alimente preferate ale romilor, Grellmann mărturisește că s-a simțit obligat să discute și despre această chestiune, aprins dezbătută în jurnale, pentru a alerta guvernele asupra acestei „trăsături hidoase“ a „caracterului țigănesc“. Grellmann presupunea că actele de canibalism erau destul de frecvente în patria de origine a romilor. Găsește o explicație rezonabilă și pentru lipsa unor mențiuni anterioare referitoare la acte de canibalism: societatea romilor era una nomadică, închisă, iar atâta timp cât se mâncau doar între ei autoritățile nu aveau cum să afle¹.

Avertizarea autorităților cu privire la canibalismul romilor nu este singura afirmație „politică“ a lui Grellmann. Nu întâmplător, ultimele capitole din carte sunt în atenția oficialităților (Capitolul XIII: *Characterul și capacitățile țiganilor: dacă prezintă un avantaj sau o piedică pentru state*, Capitolul XIV: *Cu privire la tolerarea lor de către state*, Capitolul XV: *Eseu asupra îmbunătățirii situației lor*). Remarcile lui didactice reflectă situația aparte a romilor din Imperiul Habsburgic. În timpul Mariei Tereza (1740-1780) autoritățile emit o serie de decrete ce urmăreau sedentarizarea forțată a romilor prin interzicerea dreptului de a deține cai și căruțe (1754), redenumirea lor ca „cetățeni noi“ sau „maghiari noi“ sau interzicerea căsătoriilor între romi (1773)².

Grellmann a fost martorul insuccesului acestor tentative deosebit de agresive de asimilare și era pregătit să-și pună la dispoziție întreaga experiență pentru explicarea științifică a acestui eșec. Nu este însă nevoie să lecturăm ultimele capitole ale cărții sale pentru a-i deduce raționamentul în privința emancipării romilor. Discutând *Despre proprietățile trupurilor țiganilor*, Grellmann remarcă tenul închis al acestora. Cauza însă nu este una naturală ci ține de lipsa de interes a romilor față de igienă. Își sprijină afirmația dând exemplul romilor care serveau în armata habsburgică: fiind obligați să se spele, pielea lor devenea aproape albă³. Pentru Grellmann, caracterul, la fel ca și înfățișarea puteau fi înălțate. În această privință el nu făcea decât să urmeze linia învățaților luminați care militau pentru emanciparea popoarelor înapoiate. În lipsa unor colonii în afara Europei și implicit a unor sălbatici de studiat și civilizat, intelectualii germani sau austrieci găsesc în romi „exoticul dinăuntru“, „sălbaticii“ pe care alții îi căutau la capătul pământului. Așa cum sugerează și Grellmann, cea mai uimitoare caracteristică a romilor este faptul că „nici trecerea timpului, nici clima sau

¹ Grellmann 1783, p.14.

² Hancock 1987, p. 34.

³ Grellmann 1783, p. 31.

exemplul [celor din jur] n-au cauzat, în general nici o alterare a modului lor de viață¹. Fapt ce nu putea decât să-i facă și mai adecvați pentru observații științifice.

Sursele și metodologia lui Grellmann.

În ciuda proximității fizice a romilor, Grellmann nu a recurs deloc la observația directă în documentarea pentru cartea sa. Totuși sursele sale de informații par foarte diverse. Judecând după autorii pe care-i citează este clar că a consultat aproape toate documentele istorice cunoscute până atunci. Cât de legitimă este utilizarea acestora pentru un studiu care se dorea științific rămâne de văzut.

Primele surse în care sunt vizibile stereotipiile pe care avea să le prelucreze Grellmann sunt cronicile din secolul al XV-lea, de fapt cele care înregistrează exact primele contacte ale occidentalilor cu romii². Este perioada de dinainte de pătrunderea romilor ca personaje în lirică sau teatru, iar stereotipurile literare despre romi nu apăruseră încă. Va trebui să așteptăm până în 1450 pentru ca primul rom, un ghicitor, să apară într-o piesă de teatru elvețiană³. Cronicile semnaleză de obicei trecerea „hoardelor cafenii” pe anumite teritorii, prilej cu care unele arhive înregistrează sumar și concis momentele și consecințele contactului comunității locale cu romii. Pe mulți cronicari îi interesează mai degrabă să consemneze felul în care au fost cheltuite finanțele în aceea împrejurare⁴.

Cronicile care transcriu evenimente contemporane, observate direct de autori sunt rare. Unul din cei mai des citați cronicari medievali care vorbește despre romi, Fabricius, descria pe la 1560 evenimente care se petrecuseră cu 154 de ani mai devreme. Angus Fraser ne dă și un exemplu despre felul în care cronicarii, copiindu-se unii pe alții ajungeau să răstălmăcească ceea ce scriseseră predecesorii. O traducere germană din 1566 a cronicii lui Aventius afirmă că romilor le este permis să fure în

¹ Grellmann 1783, p. 16.

² Anterior cronicilor occidentale avem câteva însemnări bizantine din care transpar stereotipurile care vor circula într-o formă mai accentuată în Europa de vest. De pildă, textul hagiografic georgian, *Viața Sfântului Gheorghe Atonitul*, din anul 1068 amintește de o „populație de samariteni, descendenți ai lui Simion Magul, pe nume *adsicani*, binecunoscuți pentru arta lor de a ghici și de a face farmece.” Mai departe, comentariul făcut de Theodor Balsamon, în secolul al XII-lea la canonul al LXI-lea al conciliului de la Trullo amintește pe *athiganoi* printre cei care exploatau publicul prin expunerea de urși sau alte animale sau prin ghicitul viitorului. După un secol, Athanasos I, patriarhul Constantinopolului trimite clericilor o circulară, povățuindu-i să-și ferească enoriașii de întovărășirea cu ghicitorii, ursarii, îmblânzitorii de șerpi și îndeosebi „să nu permită *adinganous* să le intre în case pentru că propovăduiesc lucruri diavolești”. În secolul al XIV-lea romii sunt amintiți chiar și în tratatul lui Iosif Bryenius (1431) asupra cauzelor nenorocirilor care se abătuseră asupra Imperiului Bizantin. Acesta deplânge faptul că oamenii se întovărășesc zilnic cu ghicitori, magicieni și *athigánous*. Astfel că, după cu afirmă Angus Fraser, denumirea *athiganoi* devenise deja în secolul al XIV-lea insultătoare, cel puțin în teritoriile bizantine. Fraser 1992, pp. 52-68.

³ Saul, Tebbut 2004, p. 79.

⁴ În *Chronica Novella* (1535) a lui Herman Corneus este relatată trecerea romilor prin nordul Germaniei: „O ceată ciudată de nomazi nemaivăzuți până atunci au venit din regiunile estice ale Suabiei [...] Au călătorit în cete, și-au petrecut nopțile în câmp, în afara orașelor întrucât, dedându-se excesiv hoției s-au temut că în orașe aveau să fie făcuți prizonieri [...] având un aspect fizic foarte urât, fiind tucuriiri ca și tătarii, își spuneau *secani*. [...] Erau totuși mari hoți, îndeosebi femeile și mai mulți dintre ei au fost prinși și omorâți.” Cf. J. G. Eccard, *Corpus Historicum Medii Aevii*, Leipzig, 1723, reprodus de Fraser 1992, p. 73.

vreme ce versiunea latină (readactată și acesta la mai bine de 50 de ani după faptele descrise) spune că cetățenii orașului respectiv le rabdă furțișagurile și înșelătoriile¹.

Donald Kenrick este de părere că pentru secolul al XV-lea, din cele 62 de menționări doar 4 documente descriu evenimente la care autorii au fost martori: cea a elvețianului Conrad Justinger (1426), a călugărului Herman Korner (1437), cea a clericului Andreas și în fine o cronică anonimă din Bologna (1427)². Analizând cronicile secolului al XV-lea, Kenrick identifică 5 categorii-roluri sub care romii sunt reprezentați: refugiați, pelerini veritabili, acrobați, negustori de cai și falși pelerini. Ultima categorie este cea mai des menționată și atrage cele mai multe comentarii³.

Oricare ar fi rolul în care sunt menționați, aceste cronici transmit imaginea unei populații care făcea totul altfel decât ceea ce prevedea bunul simț, morala și estetica popoarelor „civilizate“. Societatea medievală era – așa cum remarca Jacques Le Goff – o mare „producătoare de marginali“. Romii reprezentau însă o alteritate radicală: aveau culoarea pielii mai închisă decât a europenilor, nomadismul ca stil de viață trezea suspiciunea majorității sedentare, iar meseriile practicate de ei erau înconjurată de o aură de mister (asociate cu alchimia, vrăjitoria). Tot din aceste relatări reiese cum a evoluat atitudinea occidentalilor față de romi. Angus Fraser afirmă că jumătatea secolului al XV-lea marchează în acest sens o cotitură. În multe cazuri despre caracterul vicios și sălbatic al romilor se știa încă de dinainte de sosirea acestora, iar autoritățile luau măsuri de „protecție“ din timp. Eticheta care le era deja aplicată și suspiciunea de spionaj⁴ vor duce la ostilitatea autorităților și la măsuri de expulzare⁵.

Puține texte dau informații despre felul în care se deplasează sau despre adăposturile folosite (rareori sunt menționate corturile). Informațiile despre organizarea grupurilor sunt ceva mai numeroase: aflăm astfel despre existența unor duci sau conți care aveau dreptul (confirmat și de salvconduce) de a judeca afacerile cetei. Este totuși vorba mai degrabă de aplicarea unui model politic și cultural propriu (discursul medieval abundă de fapt în asemenea analogii și atribuiri) unei populații despre care se știa prea puțin, denumirea de *trib*, *ceată* sau *hoardă* făcând parte din același vocabular și imaginar utilizat pentru a descrie orice populație nomadă „necivilizată“ sau necreștină⁶. Grellmann utilizează și el aceeași taxonomie când se referă la romii contemporani lui.

De la relatările constante din epocă cu privire la practicile oculte ale romilor până la legenda originii egiptene a acestora nu a fost decât un pas. Această origine atribuită (de multe ori asumată de grupurile de romi) va rămâne consemnată ca atare în cronici. Constatarea va da naștere la numeroase controverse în secolele care vor urma. Originea exotica (egipteană) a romilor era una din certitudinile epocii, fiind contestată

¹ Fraser 1992, p. 132.

² Kenrick 2004, p. 80.

³ Saul, Tebbut 2004, p. 4.

⁴ Angus Fraser afirmă că pretextul acesta a fost folosit doar în unele teritorii ale Imperiului Romano-German.

⁵ Kenrick, Puxton 1972, p. 43.

⁶ Pe de altă parte, e posibil ca aceste titluri să fi fost adoptate și folosite de conducătorii diferitelor grupuri de romi în relațiile cu autoritățile.

de-abia începând din secolul al XVI-lea¹. Din secolul al XVII-lea datează primele lucrări dedicate acestui subiect. Astfel, Jakob Thomasius, profesor de filozofie morală la universitatea din Leipzig, va publica în 1652 *Dissertatio philosophica de Cingaris*, în care afirmă că e posibil să fi existat cândva un grup de pelerini veniți din Egipt, dar majoritatea s-au întors în țara natală, iar puținii care au rămas, au îngroșat rândurile scursurilor societății, pretinzând că sunt țigani, pentru a putea beneficia de pe urma statutului de pelerini. Thomasius vede salvarea societății de această plagă în expedierea acestei populații la capătul lumii². În același stil, Ahasuerus Fritsch, în dizertația sa *Diatribes historica-politica de Zygenorum origine, vita ac moribus*, publicată în 1622, la Jena, neagă originea extra-europeană a romilor, afirmând că aceștia nu sunt decât o șleahță de tâlhari, indivizi trândavi și conspiratori sosiți din diferite țări. Autorul spune că aceștia vorbesc *Rotwelsch* (jargonul hoților din Germania)³. Singurul text din epocă care-i privește pe romi cu compasiune este cel al guvernatorului Ungariei, György Thurzó, care în 1616 emite un salvconduct unui grup de romi, adresând în același timp un apel general tuturor nobililor de a înțelege situația dificilă a acestei populații⁴.

Astfel de relatări sau considerații vor fi mai târziu generalizate în imagini lipsite de nuanțe: vagabonzi, tâlhari, escroci, murdari, vrăjitori, spioni. Setul de atribute regăsit în mențiunile timpurii devine parte integrantă a cunoașterii despre romi, sursele citate și astfel legitimate de cercetătorii moderni. Limbajul regăsit în aceste prime menționări, uneori deosebit de savuros, abundă în imagini ce vor fi adoptate și utilizate științific, dar și politic destul de neproblematic până târziu. Acestea sunt primele mărturii disponibile pentru învățății iluminiști despre migrațiile acestei populații, despre statutul lor juridic, moravurile, organizarea lor socială, limba vorbită, ocupațiile și activitățile economice pe care le desfășoară, despre relațiile acestora cu instituțiile laice și eclesiastice și populația locală, și nu în ultimul rând, despre felul în care au fost primiți și despre locul lor în conștiința acelor timpuri. Totuși, ar fi nedrept să-l învinovățim pe Grellmann pentru că a dat greutatea obișnuită pentru epoca sa unor asemenea surse. Uimitor este faptul că autori mult mai apropiați de zilele noastre le-au preluat literal, iar cei care le-au pus în discuție nu s-au referit niciodată la fondul lor, ci s-au străduit mai degrabă să clarifice anumite detalii.

¹ *Cronica bavareză* din 1522, a lui Johann Thurmaier vorbește despre: „[...] acea rasă de oameni necinstiți, drojdia și scursura diferitelor popoare, care trăiește la hotarele imperiului turcesc și ale Ungariei (îi numim *Zigeni*) a început să pribegască prin ținuturile noastre sub conducerea regelui lor Zindelo, și prin hoție, jaf și ghicit caută să se întrețină, nepedepsiți fiind. Mint atunci când spun că vin din Egipt și că conducătorii lor i-au constrâns la exil, și fără de rușine, prin surghiunul lor de șapte ani simulează ispășirea păcatelor strămoșilor lor care s-au îndepărtat de fecioara cu pruncul Isus. Din practică știm că ei folosesc limba vendă și că sunt trădători și spioni“. Fraser 1992, p. 92.

² Fraser 1992, p. 182.

³ Fraser 1992, p. 188.

⁴ Din textul apelului lui Thurzó: „În conformitate cu vechiul lor obicei, ei sunt obișnuiți să ducă o viață foarte grea, pe câmpii și pajiști, în afara orașelor, în corturi jerpelite. Bătrânii și tinerii, băieții și copiii acestui neam, lipsiți de protecția zidurilor trebuie să suporte ploaia, frigul și căldura arzătoare. Pe acest pământ ei nu au bunuri, nici nu caută să cucerească orașe, fortărețe, târguri sau reședințe princiere, ci pribegesc mereu, fără un loc de odihnă sigur, fără a cunoaște bogății sau ambiții. Zi de zi și ceas de ceas, sub cerul liber ei sunt în căutare de hrană și îmbrăcăminte plătind cu munca propriilor brațe, folosindu-se de nicovală, foale și clești.“ Fraser 1992, p. 155.

Pe lângă cronicile medievale, Grellmann era la curent și cu cele mai recente studii despre diferitele dialecte romani¹. În 1753, pastorul maghiar István Váli, pe când se afla la universitatea din Leiden (Olanda), se pare că întâlnește un grup de studenți din Ceylon, pe atunci colonie olandeză. Acesta întocmește un glosar de o mie de cuvinte în singhaleză și o dată întors acasă le va citi romilor din Győr, aceștia înțelegând aproape tot. Povestea va fi redată de un ziar din Ungaria, deși azi mulți o consideră o legendă². În 1776 englezul Jacob Bryant întocmește și el un glosar de cuvinte romani pe care îl va transmite Societății Arheologice din Londra, atrăgând atenția asupra unor analogii cu limbile indo-iraniene, identificând și unele împrumuturi din greacă și limbi slave³. În fine, în 1777, lingvistul Johann Rüdiger sesizează și el filiera indiană. Descoperirile și le va publica sub forma unui eseu (*Neuster Zuwachs der teutschen fremden und allgemeinem Sprachkunde*) în care susține că limba și istoria Țiganilor ar trebui să devină subiecte de cercetare, iar acestora ar trebui să li se aplice un tratament mai bun decât cel „de care veacul nostru luminat ar trebui să se rușineze că îl tolerează pe mai departe”⁴. Lucrarea era tipărită în 1782, cu un an înainte ca Grellmann să-și publice cartea. Unele informații despre romii din Transilvania și Ungaria pe care Grellmann îi ia drept etalon apăruseră și în câteva lucrări de istorie dedicate regiunii. Grellmann citise *Istoria Banatului Timișan* a lui Francesco Grisellini, lucrare ce datează din 1754 și în care autorul dedică romilor un întreg capitol⁵.

Fără îndoială însă sursa de baza a lui Grellmann o constituie o serie de peste 40 de articole despre romii din Transilvania și Ungaria apărute în anii 1775-1776 în jurnalul vienez *Wiener Azeigen*. Autorul acestor articole a rămas anonim pentru mai bine de două secole, însă Wim Willems l-a identificat recent. Este vorba de pastorul luteran Samuel Augustini ab Hortis din Ungaria Superioară (Slovacia)⁶. Articolele acestuia pot fi văzute drept prima tentativă de analiză extinsă a modului de viață al romilor. Autorul este pe deplin convins că modul de viață tradițional al acestora contravine normelor oricărei societăți organizate, de aceea se impune „efortul pe cât posibil de a-i transforma pe Țigani în ființe umane și în creștini și apoi apoi de a-i menține între granițele statului ca supuși de folos ai acestuia”⁷. Totuși, pe lângă necesitatea transformării romilor în ființe umane și buni creștini pe pastorul maghiar îl

¹ Fraser 1992, p. 194.

² Fraser 1992, p. 59.

³ Fraser 1992, p. 196.

⁴ Fraser 1992, p. 194.

⁵ Felul în care Grisellini îi vede pe romi este exemplificator pentru mentalitățile și stereotipurile epocii: „Înfățișarea lor extraordinară este întru toate uniformă [...] la statură bine făcuți, nici unul pântecos iar Țigăncile sunt deosebit de frumoase.” Despre viața, locuința, hrana și îmbrăcămintea lor nu are decât cuvinte de compătimire, fiindcă ei trăiesc „mai rău decât animalele”: „Groaznică înfățișare a unui astfel de bordei nu se poate descrie. Sustrase aerului și luminii zilei, mai negre decât locuitorii lor, igrasioase și puturoase, ele par a fi mai mult vizuine de animale sălbatice, decât locuința unor ființe cugetătoare” Cea mai interesantă este însă descrierea morală a acestora: „Nu le place să muncească pământul deoarece Țiganul este cel mai rău și neglijent plugar. El va prefera o muncă mai grea și mai primejdioasă, cu un câștig mai mic, decât să stoarcă pământului binefăcător un câștig și un trai mai bun [...] Țiganca în floarea vârstei, condusă de o poftă perversă, cât și tinere fete instruite și încurajate de mamele lor se dedau la cele mai mari nerușinări. Ele se arată cu jocurile lor înaintea oricui de la care speră a primi câte ceva în dar”. Potra 2001, p. 95.

⁶ Willems 1987, p. 61.

⁷ Fraser 1992, p. 192.

mai preocupă și originea acestora. Autorul face o conexiune importantă, cea între limba pe care o vorbesc romii și India. Având în vedere teoriile contradictorii vehiculate în epocă cu privire la originea și identitatea lor etnică, afirmația depășea semnificațiile de ordin filologic. Willems nu a putut însă să-și dea seama dacă pastorul maghiar se baza pe studiul direct al unui dialect local romani sau era vorba doar de o speculație¹.

În orice caz, teoria lui Samuel Augustini ab Hortis asupra originii indiene va fi extrapolată de Grellmann la toți romii și va deveni subiectul predilect pentru viitorii cercetători. Grellmann a trasat doar direcția, cei care-i vor urma vor vâna detaliile care să-i probeze teoria. Diversele populații care prin modul de viață, aspect și ocupații prezentau trăsături ce coincideau cu imaginea *țiganului autentic* a lui Grellmann au fost puse laolaltă pentru a proba ipoteza de la care acesta pornește: cea a unui *popor* ce trăiește în diaspora. La aceea vreme lipseau sursele istorice care să demonstreze că aceste grupuri ar avea și altceva în comun în afară de modul de viață intinerant și faptul că sunt stigmatizate de populația majoritară. În plus, față de Willems, pe Grellmann nu-l interesa în ce măsură indivizii pe care-i eticheta drept *țigani* vorbeau câtuși de puțin ceea ce el definea limba romani².

Odată identificată patria de origine, Grellmann va porni în căutarea unor similarități între romi și stereotipurile care circulau în epocă despre populațiile Indiei. În opinia lui, ceea ce este caracteristic indienilor și romilor ar fi pielea măslinie, trupurile zvelte, lașitatea, copiii care umblă mai mult goi, faptul că trăiesc în corturi, preferința pentru straie viu colorate, limbajul secret, căsătoria doar cu membrii grupului (datorită sistemului castelor), faptul că lucrează ca fierari și că sunt buni dansatori. În continuare, Grellmann va arăta că romii ar fi aparținut castei shudra, sau ar fi fost chiar paria înainte de a părăsi India, impunând astfel pentru multă vreme în literatura de specialitate această concepție³.

Cu puține excepții, studiile realizate în secolul al XIX-lea vor prelua destul de neproblematic multe din concepțiile și prejudecățile autorului german care admitea că atunci când și-a realizat cercetările a simțit „o repulsie evidentă, ca ceea a unui biolog care trebuie să disece o viețuitoare târâtoare și grețoasă în interesul științei”⁴. O asemenea afirmație avea și darul de a-l pune la adăpost de multe comentarii din partea celor care nu considerau interesul pentru romi drept o ocupație onorabilă. Chiar și înainte de studiul lui Grellmann autorii călcau pe cărări bine bătătorite, iar această tradiție a reproducerii aceluiași surse, uneori chiar fraze nu a dispărut odată cu apariția acestui studiu. Cartea sa este de fapt prima și cea mai importantă compilație a textelor existente, un sumar al stadiului cunoașterii despre subiect în epoca sa. Combinând o serie de tradiții științifice el aduce o schimbare fundamentală a felului în care romii erau definiți, însă fără să scoată la iveală noi surse. De fapt e vorba de o metamorfoză a cunoașterii despre romi pe care nu o datorăm doar lui Grellmann: prejudecăți și stereotipuri mai vechi vor însuși respectabilitatea conferită de știința modernă.

¹ Willems 1987, p. 21.

² Willems 1987, p. 22.

³ Willems 1987p. 60.

⁴ Grellmann 1783, p. 18.

Romii lui Grellmann.

Cartea lui Grellmann își va dovedi utilitatea nu numai pentru cei interesați de locația precisă a originii sau detaliile migrației din India până în Europa. Articolele din *Wiener Anzeigen* stârniseră deja curiozitatea pentru modul de viață al romilor. După cum am mai amintit, pentru intelectualii cu gusturi insolite, cultura romilor prezenta elementele de exotism necesare pentru a-i face interesați și atrăgători. De aici, până la atribuirea de trăsături și cutume demne de descrierile făcute de exploratorii europeni populațiilor „sălbatică“, nu era decât un pas. Ca învățat iluminist, Grellmann era un susținător convins al politicilor de civilizare a romilor. Dar pentru ca măsurile asimilaționiste să fie eficace era nevoie de criterii exacte de delimitare a populației ce urma să fie asimilată. Grellmann oferă un răspuns fără echivoc: cei ce trebuie civilizați sunt *țigarii autentici*, „acele ființe brutale ce trăiesc ca fiarele în peșteri și corturi urmând legile naturii și disprețuind instinctiv orice înrâuire din partea societății civilizate“¹. Caracteristicile care asigurau autenticitatea, așa cum le-a definit Grellmann, au suferit foarte puține modificări în timp. Atitudinea față de romii autentici a oscilat însă, între disprețul dublat de imperativul civilizării, specific autorilor iluminiști, admirația însoțită de compasiune a romanticilor și obsesia pentru puritatea sângelui specifică etnografilor membrii ai *Gypsy Lore Society*. Evident, atitudinile față de romii ne-autentici, cei sedentarizați sau asimilați au variat și ele în funcție de aceleași angajări ideologice. Pentru Grellmann romii sedentari o apucaseră deja pe calea cea bună, cea care îi va conduce în final la lepădarea de propria identitate și transformarea lor în cetățeni folositori societății².

În ceea ce privește tradițiile, moravurile și traiul romilor, Grellmann a reușit să atașeze o aură de științificitate prejudecăților și stereotipurilor pe care le găsește în sursele sale. Succesorii săi se vor strădui să confirme și să producă dovezi suplimentare pentru a demonstra că romii sunt trândavi, mânați de instincte, criminali și cruzi. Încercând să esențializăm stereotipiile pe care i le datorăm lui Grellmann în câteva categorii (aspect fizic, caracter, mod de viață), observăm o continuitate extraordinară în definiții și caracterizări. De pildă, stereotipurile cu privire la înfățișarea fizică a romilor s-au modificat nesemnificativ în ultimele două secole. Textul lui Grellmann denotă admirația acestuia pentru trăsăturile romilor, pe care le considera întru totul exemplare: craniu mezocefalic, păr negru, piele măslinie, frunte înaltă, ochi negri, gură frumoasă cu dinți deosebit de albi etc. Fetele au o piele mai deschisă la culoare și sunt în general considerate foarte atrăgătoare, chiar dacă frumusețea lor se stinge repede. Grellmann pune această înzestrare fizică deosebită pe seama stilului de viață spartan³.

Constatarea are rareori repercursiuni asupra descrierilor caracteriologice. Este un fapt demn de precizat, dacă ne gândim că anumite ramuri ale antropologiei au semnalat întotdeauna legătura între caracter și înfățișarea fizică.⁴ Romii pot fi armonioși din punct de vedere fizic, dar nu au un suflet pe măsură. Și în schițarea caracterului Grellmann a fost un „deschizător de drumuri“: sunt leneși, copilăroși,

¹ Grellmann 1783, p. 113.

² Grellmann 1783, p. 114.

³ Lucassen, Willems 2001, p. 36.

⁴ Lucassen, Willems 2001, p. 36.

mânați de instincte, cruzi, necivilizați, nu sunt demni de încredere, lipsiți de moralitate, nu au onoare, sunt lacomi, risipitori, necumpătați, frivoli. De fapt, el nu făcea decât să amplifice considerațiile lui Samuel Augustini ab Hortis: „aceștia nu cunosc sentimentul onoarei și al rușinii și sunt mai mândrii decât ar trebui”¹. Un secol mai târziu, Heinrich von Wlislöcki va rămâne în „adevărul” predecesorului său: „Caracterul țiganilor nu este în nici un caz unul îmbucurător [...] Atributele lor morale reprezintă un amestec bizar de vanitate și infamie, fasoane, seriozitate și veritabilă superficialitate, însoțită de o șiretenie și prefăcătorie inofensive, de adausuri uzuale ale ignoranței comune [...] mint cu o impertinență debordantă, le lipsește complet rușinea [...] ghidați mai mult de simțuri”².

Imaginea țiganului ce fuge de muncă va domina descrierile caracteriologice până în secolul al XX-lea, tot datorită lui Grellman. Acesta sublinia că romii detestă munca, mai ales când acesta solicită un efort deosebit, că mai degrabă mor de foame sau trăiesc în mizerie decât să muncească³. În 1837 Kogălniceanu scria că romii preferă să fure în loc să muncească⁴. La mijlocul secolului al XIX-lea, istoricul Heinrich Swicker, încercând să motiveze situația grea a romilor, afirma că: „în obținerea câștigului, țiganul are o situație grea, datorată însă mai puțin apăsătoarelor relații exterioare cât mai mult propriei repulsii față de muncă, dragostei pentru trândăveală, umbletului fără căpătâi”⁵. Cea mai mare parte a aturilor precizează totuși că romii se fac vinovați mai mult de furtișaguri mărunte, fapt văzut mai degrabă pozitiv⁶. Kogălniceanu consideră că se limitează doar la acestea pentru că sunt lași și nu sunt destul de inteligenți pentru a comite tâlhării mai mari⁷. Nici chiar Heinrich von Wlislöcki, care se considera un protector și prieten al romilor, nu reușește să înlăture această prejudecată după mai bine de un secol de la apariția lucrării lui Grellmann.

Aceasta va da naștere și unei serii întregi de stereotipuri chiar și despre obiceiurile alimentare ale romilor. Samuel Augustini ab Hortis menționa în articolele sale că se hrănesc mai ales cu carne (inclusiv carne stricată). Grellmann va fi mai meticolos, dedicând 13 pagini dietei dezgustătoare a romilor⁸. Opiniile lui îl vor influența chiar și pe George Borrow, care la mijlocul secolului al XIX-lea era convins că romii își folosesc cunoștințele vrăjitorești pentru a cauza moartea animalelor fermierilor, pentru ca apoi să consume cadavrele, primite de pomană. Borrow precizează că totuși aceste presupoziii se bazează în primul rând pe zvonuri, dar având în vedere natura romilor, probabilitatea ca acestea să fie adevărate e foarte mare⁹. Alți autori afirmă că romii dezgroapă animalele moarte pentru a le consuma. Schwicker relatează că romii din Timișoara trebuiau alungați de soldați pentru a nu se

¹ Willems 1987, p. 23.

² Wlislöcki 2000, p. 97.

³ Willems 1987, p. 63.

⁴ Kogălniceanu 1837, p. 21.

⁵ Wlislöcki 2000, p. 132.

⁶ Lucassen, Willems 2001, p. 40.

⁷ Kogălniceanu 1837, p. 24.

⁸ Lucassen, Willems 2001, p. 43.

⁹ Lucassen, Willems 2001, p. 43.

apropia de caii morți¹. Nu mai trebuie să surprindă faptul că și unele lucrări din secolul al XX-lea precizează că romii consumă cu predilecție carnea animalelor moarte. De foarte multe ori, la autorii care vorbesc despre consumarea cadavrelor apar referiri și la canibalism. Fascinația cu privire la acest subiect a rămas atât de puternică încât a umbrat orice abordare rațională, Grellmann fiind și în acest caz cel care dă tonul. Același lucru este valabil și în cazul unei prejudecăți ce a persistat în lucrările despre romi până în secolul XX: aceea că nu ar avea o religie. Grellmann era indignat de faptul că romii au rămas păgâni deși trăiau de secole în mijlocul creștinilor. Chiar și atunci când aceștia au îmbrățișat o religie, au făcut-o doar din oportunism. La fel ca și Samuel Augustini, Grellmann avea certitudinea că romii nu cunosc conceptele și obiceiurile religioase, singura excepție fiind botezarea copiilor. Dar chiar și acest obicei era practicat din oportunism. Grellmann încerca să convingă că romii își botează copii de mai multe ori, doar pentru a primi daruri de la nași². Începând cu jumătatea secolului al XIX-lea autorii încep să admită posibilitatea ca romii să aibă totuși sentimente religioase, chiar dacă nu erau religioși în sensul tradițional al cuvântului³.

Singurul stereotip pozitiv pe care l-a lansat Grellmann se referă la talentul romilor la muzică. Trebuie de asemenea menționat că Grellmann a respins acuzațiile de răpire de copii care erau aduse frecvent romilor, considerându-le, în spirit iluminist, semne ale gândirii superstițioase.⁴

Destinul lucrării lui Grellmann arată felul în care a funcționat mecanismul de reproducere a celor mai durabile imagini despre romi din mentalul colectiv. În secolul al XVIII-lea, Grellmann arăta că romii sunt barbari și că trebuie civilizați. Va fi citat cu sfințenie și plagiat în toate lucrările dedicate romilor din secolul al XIX-lea și până la mijlocul secolului al XX-lea, iar conceptele și stereotipuri lansate în cartea sa vor face carieră în lumea academică. Chiar și acei autori care doreau să scape de prejudecăți, trăind sau călătorind alături de romi (Borrow, Wlislöcki, Block), nu au putut scăpa de imaginile standard pe care urmăreau să le combată.

Cercetătorii care au urmat tradiția instituită de Grellmann aveau o înțelegere destul de vagă asupra identității romilor, iar prejudecata a substituit de cele mai multe ori cunoașterea precisă. Există mai multe explicații pentru acest lucru. În primul rând, caracterul închis al culturii romilor nu încuraja contactul cu cei din afară și dădea naștere la fel de fel de suspiciuni legate de modul lor de viață. Faptul că în prima fază a contactului lor cu europenii romii erau asociați cu Orientul a făcut ca asupra lor să fie proiectate toate imaginile negative pe care europenii le aveau despre acel spațiu. În sfârșit, într-un mediu cu opțiuni religioase clare cum e cel european, religiozitatea „relaxată” a romilor i-a transformat nu de puține ori în țapi ispășitori, suspecți de cele mai grave păcate. În mod nesurprinzător, persoane care nu au întâlnit în viața lor un rom sunt în stare să le descrie înfățișarea și caracterul. Această imagine mentală, parțial negativă, parțial romantică, dar de cele mai multe ori inexactă a ajuns parte a tradiției culturale europene. Însă, odată ce un set de imagini este instituționalizat și

¹ Wlislöcki 2000, p. 64.

² Grellmann 1783, p. 47.

³ Willems 1987, p. 28.

⁴ Willems 1987, p. 28.

devine parte a cunoașterii convenționale combaterea lui devine extrem de dificilă, dacă nu improbabilă. Chiar dacă cele mai fanteziste lucruri care au fost scrise despre romi au fost combătute și demontate în ultimele decenii, mai existau la sfârșitul secolului al XX-lea autori care-și susțineau afirmațiile făcând apel la corpusul tradițional de stereotipuri și prejudecăți.

Pentru Leo Lucassen, Wim Willems și Annemarie Cottaar, însăși teoria identității etnice a romilor trasată de Grellmann este de fapt o capcană. Aceștia vor deconstrui mitul identității etnice, mutând discuția pe terenul socialului. În viziunea lor, istoria grupurilor de romi trebuie înțeleasă pornind de la studiul ocupațiilor intinerante în Europa de-a lungul timpului. Aceștia critică de asemenea și autorii care explicit sau implicit susțin identitatea pan-romă, afirmând că există prea puține dovezi istorice pentru a susține acest lucru. Dovezile lingvistice nu sunt de ajuns, acestea pot oferi informații incontestabile despre originea și evoluția limbii însăși, dar echivalarea acestora cu originea și evoluția populației care o vorbește ridică o serie de probleme. Analizei lingvistice i se reproșează că a fost cvasi-metoda de cercetare a istoriei romilor. Și nu doar pentru analizele istorice, concluziile și teoriile dobândite prin analiza lingvistică au fost, nu de puține ori, așa cum am văzut în cazul lui Grellmann, puncte de plecare pentru descrieri caracteriologice sau pentru explicitări de natură etnografică. Obsesiile discursului etnicist, menționează autorii, nu sunt în măsură să amelioreze relațiile romilor cu majoritatea în mijlocul cărora trăiesc¹.

Felul în care romii au fost percepuți la nivel politic de-a lungul timpului demonstrează existența unei legături strânse cu noțiunile și categorizările științifice, iar etichetarea romilor ca devianți ține de felul în care construcția științifică a identității romilor oglindea existența istorică a grupurilor cunoscute sub acest nume². Rămâne totuși întrebarea de ce odată cu trecerea timpului viziunea cercetătorilor asupra istoriei și modului de viață al romilor nu s-a schimbat în mod esențial? O explicație ar fi imaginarul științific tradițional, care a servit drept sursă pentru lucrările care s-au bucurat de cea mai mare autoritate. Procesul este cel mai elocvent definit de Edward Said în lucrarea sa *Orientalism*. Acesta arată felul în care în viziunea europeană celelalte culturi sunt definite prin opoziție cu modelul cultural european. Imaginarul european este văzut de autor ca o expresie a unei relații de putere, în care *orientaliștii*, cei care scriu despre Orient dețin monopolul descrierii și al definirii. Studiile despre romi au făcut în marea lor parte același lucru prin standardele care le-au construit.

¹ Lucassen, Willems, Cottaar 1998, pp. 27-41.

² Lucassen, Willems, Cottaar 1998, p. 294

BIBLIOGRAFIE/BIBLIOGRAPHY

- Black 1914 G.F. Black, *A Gypsy Bibliography*, Folcroft, London, 1914.
- Fraser 1992 A. Farser, *The Gypsies*, Blackwell, Oxford, 1992.
- Grellmann 1783 H. M. G. Grellmann, *Dissertation on the gypsies, being an historical enquiry, concerning the manner of life, oeconomy, customs and conditions of these people in Europe, and their origin*, London, 1783.
- Hancock 1987 I. Hancock, *The Pariah Syndrome: An Account of Gypsy Slavery and Persecution*, Ann Arbor, Karoma, 1987.
- Kenrick 2004 D. Kenrick, „The Origins of Anti-Gypsism. The Outsiders’ View of Romanies In Western Europe in the Fifteenth Century“, în Nicholas Saul and Susan Tebbut, *The Role of the Romanies. Images and Counter-Images of ‘Gypsies’/Romanies in European Cultures*, Liverpool University Press, 2004.
- Kenrick, Puxton 1972 D. Kenrick, C. Puxon, *The Destiny of Europe’s Gypsies*, New York, 1972.
- Kogălniceanu 1837 M. Kogălniceanu, *Esquisse sur l’histoire, les moeurs et la langue des cigains connus en France sous le nom de Bohémiens*, Berlin, 1837.
- Lucassen, Willems 2001 L. Lucassen, W. Willems, „The Weakness of well-ordered societies“, în *Review XXVI*, Toronto, No. 3/ 2001.
- Lucassen, Willems, Cottaar 1998 L. Lucassen, W. Willems, A. Cottaar, *Gypsies and other itinerant groups. A socio-historical approach*, MacMillan/St Martin's Press, 1998.
- Potra 2001 G. Potra, *Contribuții la istoricul țiganilor din România*, Curtea Veche, București, 2001.
- Saul, Tebbut 2004 N. Saul, S. Tebbut, *The Role of the Romanies. Images and Counter-Images of ‘Gypsies’/Romanies in European Cultures*, Liverpool University Press, 2004.
- Willems 1987 W. Willems, *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*, Londra, Portland, Frank Coss, 1987.
- Wlislocki 2000 H. Von Wlislocki, *Despre poporul nomad al romilor*, Atlas, București, 2000.